

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Du tūkstančiai vienuoliktieji: reikšmių konfigūracijos

2012-01-06

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Bendrakultūriniai tekstai

AUTORIUS: Viktorija Daujotytė

DATA: 2012-01

Du tūkstančiai vienuoliktieji: reikšmių konfigūracijos

Viktorija Daujotytė

Metus užbaigiančiame Rašytojų klubo vakare Antanas A. Jonynas ištarė: metų pradžioj netekome Justino Marcinkevičiaus, pabaigoj – Vaclavo Havelo. Rašytojų sąjungos pirmininkas priminė asmenybes, veikusias ne tik kūryba, bet ir žmoniškumu, moralinėmis pozicijomis, visuomeniniu aktyvumu. Vaclavas Havelas, Vilniaus universiteto garbės daktaras, turėjo reikšmės ir lietuviškajai padangei, Lietuvos likimo žvaigždžių išsidėstymui. Čekijos prezidentas kalbėjo apie vilties, moralumo erdvę, apie kultūros svarbą tautai: „tai ji formavo mus kaip gimstančią naujųjų laikų tautą, tai rašytojai ir literatai žadino tautą naujam gyvenimui, ragino tapti tauta. Svetimųjų priespaudos laikais pirmiausia kultūra palaikė tautinės sąmonės tęstinumą“¹. Kalboje Vilniaus universitete garbės daktaro vardo suteikimo proga Havelas pabrėžė, kad svarbi yra „priklausomybė savo tautai, jos tradicijoms, kultūrai, ir, žinoma, mąstymui jos kalba“². Per 2011 metus išleistose Justino Marcinkevičiaus kalbų, pasisakymų, interviu, užrašų knygoje („Pažadėtoji žemė“, „Dienoraščiai ir datos“) rastume daug šių Havelo minčių atitikimų, paralelių, atsišakojimų, liudijančių kūrėjo atsakomybę savo tautai ir kalbai. Pakartota rinktinė „Vėlyvo vėjo vėliavos“ ir gal pamatinė poetinė Justino Marcinkevičiaus ištartis: „Virš mūsų gyvas žvaigždynas – / lietuvių kalbos žodynas“.

Baigiasi metų kelionė, keliame akis į dangų, ieškome žvaigždžių, lyg mus dar pasiektų senieji astrologiniai lėmimai. Ir dangaus raštas kinta, ir tarsi kitaip mūsų žvilgsniams žvaigždės išsidėsto. Lotynų kalbos žodis konfiguratio – išdėstymas; tarp savęs susijusių daiktų išsidėstymas, astronominė sąvoka: žvaigždžių, Saulės, planetų, Mėnulio ir kitų kosminių kūnų regimasis vaizdinys. Ir, aišku, metafora, metaforos šaknis; metaforiškumas, anot Havelo, konkretų pasakojimą apie konkrečius žmones paverčia ištara apie pasaulį.

Jei jau pasirodė trapi analogija tarp žvaigždžių rašto ir žemiškųjų mūsų raštų, tai gal ir

galime klausti, kokias ryškesnes literatūros reikšmių konfigūracijas galėjome išvelgti 2011-aisiais, jau išlydėdami juos anapus savo horizonto. Ir atsakyti, kad 2011-ieji leido matyti šimtmečio (nuo 1911 m.) svarbą kultūrai, tikrai ypatingą vardų ir reikšmių išsidėstymą jame.

100 metų nuo Mikalojaus Konstantino Čiurlionio mirties; tai buvo itin skaudus įvykis, sukrėtęs modernėjančią, savo kultūra pasaulyje būti pasiryžusių lietuvių sąmonę. Sukrėtęs praradimo didumu, skausmingumu, išbandymo gilumu. Penkiasdešimtmetė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė į Čiurlionio mirtį reagavo taip pat intensyviai, kaip ir jaunoji lietuvių kultūros karta. Čiurlionis jau buvo įgijęs visuotinumą reikšmę.

100 metų nuo pirmojo Jurgio Baltrušaičio rinkinio „Zemnyje Stupeni“ („Žemės Laiptai“) pasirodymo. Rusų kalba rašantis lietuvis iš Skirsnemunės, kuris lemtingais Europai Antrojo pasaulinio karo metais pasirodys jau kaip lietuvių poetas, „Ašarų Vainiko“ autorius. Jurgis Baltrušaitis – vienas išskirtiniausių mūsų kultūros vardų, ne kartą minėtas greta Čiurlionio ir dar minėsimas. Painsių aplinkybių suvestas su Čiurlionio kūryba, prisidėjęs prie jos išsaugojimo.

100 metų Česlovui Milošui, poetui, kilusiam iš Lietuvos, iš Kėdainių, niekada ir niekur, iki paskutinio rinkinio, pavadinto „Paskutiniai eilėraščiai“, Lietuvos neužmiršusiam, suteikusiam naują prasmės perspektyvą ir didžiajam kitos erdvės mąstytojui Oskarui Milašiui. Atrodo, kad Lietuva Milošo paminėjimui sutelkė daug jėgų, peržengė tiek gynybos, tiek savinimosi slenkstį: pajėgiančiam žvelgti į žmogaus pasaulį iš pačios jo esmės nebėra nieko svetimo, kaip ištarta Liūnės Sutemos. Vaclavas Havelas paliko tokio žvilgsnio pamoką.

2011 metai lietuvių sąmonėje išliks kaip Justino Marcinkevičiaus mirties metai. Daugiau kaip penkiasdešimt metų šis poetas išbuvo lietuvių pasaulėvaizdžio mentalinėje ašyje, ir ten, kur ji buvo labiausiai pažeista, ir ten, kur ji visomis išgalėmis tvirtinama – paskutiniojo XX amžiaus lietuvių tautos Atgimimo, Baltijos kelio.

Čiurlionis, Baltrušaitis, Milošas – lietuviškojo pasaulėvaizdžio, kraštovaizdžio, matymo-mąstymo kūrėjai, kurių sąmonė turėjo persišviesti ir pro kitą kalbą. Lyg slenksčiai, kuriuos sąmonė turėjo pereiti, kad išeitų į kitą erdvę. Jurgio Baltrušaičio dvikalbiškumas giliausia prasme yra vienkaltis, to paties pasaulėvaizdžio dvikamienė raiška. Nuo žolės, mažo žiedelio iki žvaigždžių, kitos erdvės matomojo ženkle. „Pilna, pilna naktis žvaigždžių! / Jų tylią psalmę aš girdžiu – / Ji neapsakoma žodžiu... // Tai amžių aukuro žiedai, / Kuriuos tu, akli, visadai / Prie žemės slenksčio atradai... // Šit atdara visa būtis! / Ir tas, kas mįslę jos išvys, / Bus jos dalyvis ir dalis...“ („Žvaigždžių giesmė“)

„Šit atdara visa būtis“ – akimirka, kai būtis atsiveria, atsidaro, sąmonė tarsi perkeliama į kitą krantą. Tai itin juntama laiko riboj, sankryžoj – saulės grįžties, Kalėdų. Jurgio Baltrušaičio „Amžių žvaigždynas“ – nieko gražesnio apie laiko ribą neturime. Ir nieko mįslingesnio: „Į Kalėdų žilą naktį aš žiūriu – / Daug beglobės žemės žiburių, / Daug žvaigždžių, žvaigždynų aš matau, / Jų stebuklus, žemės kurmi, — tau!“

„Greičiau praverk duris“ – toks šio eilėraščio moralinis imperatyvas. Duris iš savo būsto – į kitą erdvę. Justino Marcinkevičiaus lyrikoje kita erdvė dažnai žymima kaip

kažkas, kaip nuojauta: „Sakau, kažkas yra / tenai, kur saulė leidžias, kur žydi / ugnies žiedais nematoma giria“ („Rudens medis“).

Kita erdvė 2011-aisiais itin stipriai atsiliepdinėjo iš Česlovo Milošo vėlyvojo rinkinio „Kita erdvė“ („Druga przestrzeń“, 2002). To paties pavadinimo eilėraštyje klausama: „Czy naprawdę zgubiliśmy wiarę w drugą przestrzeń? / I znikło, przepadło i Niebo, i Piekło?“ („Negi iš tikrųjų pražudėme tikėjamą kita erdvę? / Ir dingio, išnyko ir Dangus, ir Pragaras?“). Viltis, kuria baigiamas eilėraštis: tegu mums būna sugražinta kita erdvė... Rinkinyje „Kita erdvė“ yra ir „Teologinis traktatas“, kuriuo gyvenimas tarsi sumuojamas, iškeliamas ilgo gyvenimo, ilgaamžės patirties svarba, ištariant: „Takiego traktatu młody człowiek nie napisze“ („Tokio traktato jaunas žmogus neparašys“).

Bet Čiurlionis mirė jaunas, tais pačiais metais, kai gimė Milošas, mirė pačioje viršūnėje, jau ją pajutęs – kaip meilės ir kūrybos simfoniją. Ir kaip savo lietuviškumą, kuri reikėjo savyje atrasti, susikurti ir sukurti. „Ar tau žinomas lietuvių judėjimas? Aš esu pasiryžęs visus savo buvusių ir būsimus darbus skirti Lietuvai. Mokomės lietuvių kalbos ir rengiuos parašyti lietuvišką operą“³. Čiurlionis – vienas pačių ryškiausių savo lietuviškąją tapatybę XX a. pradžioje suvokusių kūrybos žmonių. Labai intensyvaus kūrybingumo, lietuvių dvasinę kultūrą daile, muzika, kalba tarsi perkėlusio į kitą erdvę. Erdvę, sukurtą iš tokio ypatingo matymo, kad jį galima laikyti kitos prigimties sąmonės liudijimais. Tą sako „Rex“, „Pasaulio sutvėrimas“, „Žvaigždžių sonata“, „Saulės sonata“... Nežinomo likimo „Juodoji saulė“ – apokaliptinis vaizdinys. Nuostabiliausia, kad galingi meninės vaizduotės simboliai augo, kilo, konsteliavosi iš pirminių gamtos, žmogaus pasaulio pagavų – pačių mažiausių gamtos daiktų. Sąmonė pulsavo be pertrūkio, todėl, jei nepiešdavo ir nekurdavo muzikos, turėjo užsirašinėti įspūdžius kalba. Epizodas iš užrašų apie ramunėlę: „buvau šiandien pievoje ir sužinojau įdomių dalykų. Ramunėlė, lengvai siūruodama ant vienos kojelės, pasakė man didelę paslaptį, kad čia buvo Ari ir glamonėjo ją savo baltuose delnuose, ir lepino savo žvilgsniu, ir šnibždėjo, kad iš visų gėlių daugiausia mėgstanti ramunėlę, kad tai puikiausia iš visų pievos gėlių. Ir kalbėdama ji virpėjo“⁴. Žvilgsnis, tokiu intensyvumu išskiriantis gamtos daiktus, yra transcenduojantis, peržengiantis įprasto matymo ribas, atveriantis kitą erdvę. Ir Jurgiui Baltrušaičiui ramunėlė buvo ženklas, kito matmens liudytoja, imanti būti žmogui, jo žvilgsnyje tampanti būties dalininke: „Ramunėle tu baltoji, / Kad išpuoštum mano kelią, / Tu iš dulkių atsistoji, / Skaisčią pakeli galvelę... // Vargui – takui pro rugienas / Tavo žiedas – džiaugsmo kraitis. / Štai pasauly aš ne vienas, / Jo bedugnėj ne našlaitis...“ („Ramunėlė“)

Kaip išspręsti žmogaus našlaitiškumo bylą, kaip rasti santarvę, sandorą, kaip išsaugoti pasaulį, kurio bedugnėj slypėtų ne baugioji tamsa, o kitos erdvės viltis? „Vilties erdvė“ – haveliška jungtis, metafora, kurios šaknis auginta iš jaustos būtinybės naujai suprasti ir pabrėžti dvasinę žmogaus patirtį ir ja persmelkti naujos pasaulio tvarkos kūrimą.

Kita erdvė – ir anapusbė, kurią galima sieti su religine transcendencija, ir pati artimiausia ši erdvė, neatskiriama nuo dvasinės patirties. Jei žmogus nejaučia to, kas arčiausia, uždaryta jo sąmonei ir kita erdvė. Č. Milošas gyvenimo saulėlydy galėjo rašyti apie kitą erdvę, nes visa savo patirtimi buvo jutęs mažųjų daiktų, pirminių gyvenimo sanklodų reikšmę ir prasmę. Žmogaus likimą nulemia pirminės prasmės konsteliacijos, susidaranti vaikystėje. Nobelio iškilnių kalboje jis akcentavo, kad didžiausias žmogaus laimėjimas yra „pagarba ir dėkingumas viskam, kas apsaugo nuo

vidinės suirutės ir pasidavimo prievartai“. Jis klausė, „kas būtent kėlė didžiausią įniršį piktosioms jėgoms: kai kurie papročiai, kai kurios institucijos, pirmiausia visokie organiškai, tarsi savaime gyvuojantys ryšiai tarp žmonių, palaikomi šeimos, tikybos, kaimynystės, bendro paveldo. Žodžiu, visas netvarkingas, nelogiškas žmogiškumas, dažnai pajuokiamas dėl provincialaus prieraišumo. Šiandien daugelyje kraštų tradiciniai *civitas*(piliečiai, bendruomenė) ryšiai pamažu nyksta, ir jų gyventojai praranda savo palikimą net patys to nesuvokdami.

Tačiau visai kas kita ten, kur staiga, iškilus pavojui, pasirodo gyvybingoji, gelbstinčioji tų ryšių vertė. Taip buvo kraštuose, kuriuose aš esu gimęs“. Toliau eina žinomoji frazė: „Gera yra gimti mažame krašte...“. „Isos slėnis“ yra prigimtos erdvės, šios erdvės, kuri kiekvienam žmogui yra unikali vienintelė ir be jos negali būti kitos erdvės, pagarbinimas, padėkojimas jai. Netvarkingas, nelogiškas žmogiškumas – taip, tik jis labiausiai garantuoja žmogaus gyvenimo tvarką.

Milošas iš kelių kartų yra grįžęs prie pirminės *civitas*reikšmės, manė turįs šią patirtį, tikėjo gyvybingais, gelbstinčiais pirminiais žmonių ryšiais. Kelionės į namus archetipas jam buvo toks pat esminis kaip tikrovės ar tėvynės ieškojimas. „Tėvynės ieškojimo“ pratarmėj rašė: „Ir dera prisipažinti: mano plunksną vedžiojo ne tik rūpestis dėl ateities. Ne, mat tai, ką šičia pateikiu – tai mano kelionė į namus. O kur yra tie namai? Prie Nevėžio, kur aš gimiau, iš kur atsinešiau savo žemaitiškus įpročius /.../“.

Grįžkime prie Čiurlionio: kiek kartų atrasime jo kūryboje, jo visuminės raiškos pasaulėvaizdyje ramybės, šilumos, artumo gaubiamų namų jutimą. Iš čia, iš tos artumos ir pirminė transcendencija, kurią kūrybos aktas gali išauginti iki paslaptinių spalvų, formų, kompozicijų, regėjimų. Iš 1908 m. rudens laiško broliui Povilui: „Kad Tu, Broleli, žinotum, kaip nuostabu pas mus namuose, kažkokia nuostabi harmonija, kurios niekas nesugeba sudrumsti – visi tarpusavyje gyvena kaip gražus spalvų derinys, kaip puikaus akordo skambesys, – ir mūsų senutis namas, ir medžiai, vaisių slegiami, ir reginys į pievas, į mūsų kadagių kalvelę, ir mišką, už kurio kasdien leidžiasi saulė“⁵. Sąmonės saugumas iš jutimo intensyvumo – jis esti ir tai gerai. Tai yra čia, iš čia, bet jau ant ribos, įgalinančios peržengimą. Ant ribos namų nuotaikos palyginimas (kaip gražus spalvų derinys, kaip puikaus akordo skambesys) – nuo jo jau tik žingsnis į metaforą (lotynų kalba ir reiškiančią perkėlimą); sąmonė staiga pasiekia kitą krantą, kitą erdvę. Viena įstabių Čiurlionio metaforų – „Pasaka“ („Karalių pasaka“): ažuolo šakos, šviesos (žvaigždžių ar miestų), karalių delnuose mažas žmogaus pasaulis (kaimas, sodyba); iš jo kyla spinduliai, lyg nuorodos į kitą erdvę.

Ir čia natūraliai vėl priartėja Justinas Marcinkevičius, jo žemė, namai, jauki gamta, lyg apribota paprastam žemės darbui, sąmonės saugumui, bet ir atvira kosminiam švytėjimui: „Liepsnojo visą dieną virš laukų / pavargusios žmogaus ir arklio akys. / O iki duonos buvo dar toli. // Užgeso ant arimo vyturiai. / Galulaukėj per vakarinį rūką / lyg paukščiai, vienmarškiniai ir basi, / giedodami dangun senoliai kilo. // Palaiminti ateinantys iš žemės!“ („Arimas“)

1974 metų eilėraštis – ankstyvasis kitos erdvės pasirodymas, vėlyvojoje kūryboje įgyjantis kitų konfigūracijų. Iš gamtos ir iš darbo, iš Raigardo regėjimo; daug kas ir Justino Marcinkevičiaus išvysta Druskininkuose, daug kas čia ir parašyta.

Bendrinami per šimtmetį ir lietuvių meninėje kūryboje pasirodančias svarbiųjų žmogaus reikšmių ir prasmių konfigūracijas, matytume, kad daug dvasinių pastangų skiriama šios erdvės pajautimui: gamtai, daiktams, įprastam žmogaus gyvenimui, namams. Per dvidešimtąjį amžių jau nykdama išryškėjo lietuvių sodyba, tas pirminis kosmosas, kuris sutelkia artimiausius žmones, medžius, daiktus ir kalbą. Jau nebestebina Č. Milošo dalyvavimas šio prigimtojo kosmoso, šios pirminės erdvės kūryboje. Č. Milošas visam gyvenimui atrado ir Vilnių, daugiatautį ir daugiakultūrį miestą, bet Lietuvos miestą, istorinę sostinę. Tad – ir sodyba, ir istorinis miestas. Bet Vilnius dvasiniu būdu jau buvo atrastas; atrastas ne tik Simono Stanevičiaus, Maironio, bet ir Čiurlionio. Vilnius, auštant stebėtas nuo Gedimino kalno, kaip prisiminė Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė. Liudijančių sakinių įstabumas: „Grįždami ėjome pro Šv. Kotrynos bažnyčią. Bažnyčia auštančios dienos rūkuose skleidė nepaprastą žavesį“. Stebuklingasis „Vyčio preliudas“. Tarsi būtų primenamas Maironio „Vilnius“, Vilnius prieš aušrą: „Antai pažvelki! Tai Vilnius rūmais / Dunkso tarp kalnų plačiai!“ 2012-aisiais sueis 120 metų nuo Maironio „Vilniaus“. Atsiveria – Maironio metai. Laimė, Maironis. Ramiai galime pakartoti Tomą Venclovą. Ramiai susitelkti – eiti į priekį, prie Maironio.

Maironio, Čiurlionio, Milošo, artimai bendravusio su Vladu Drėma, vaizdiniais Vilnius galutinai išitvirtino Lietuvos kultūrinėje vaizduotėje. Ir agrarinio pasaulėvaizdžio reiškėjas, agrarinės kultūros, jos kalbos gynėjas Justinas Marcinkevičius programiškai ištars „Nostra Vilna“; pakartodamas Didžiojo Kunigaikščio Gedimino, miesto mitinio įkūrėjo, žodžius, išreikšdamas ir bendrą piliečių įpareigojimą, ir atskirąjį išipareigojimą: „o kada jūs jūs jūs / sunėrę rankas suglaudę pečius / užstosite savąją ugnį / nuo svetimų ir savų plėšikų / tada tai ir aš galėsiu / į visas pasaulio šalis / sušukti lotyniškai: / NOSTRA VILNA!“

Kultūrai reikia šaknų, istorijos jutimo ir perspektyvos galimybes.

Milošo mintis Nobelio premijos teikimo iškilmėse, kad Lietuvos kraštovaizdžiai ir galbūt jos dvasios niekada jo nepaliko, priklauso toms mąstymo apie kultūrą atramoms, kurių neturime pamiršti. Kaip ir kitos poeto minties, kad svarbiausias kūrybos impulsas yra tikrovės ieškojimas. Tikrovės ieškojimas, neatskiriamas nuo tėvynės ieškojimo, nuo savo dvasios atramų ieškojimo.

2011-aisiais metais tai galima buvo suvokti, įtvirtinti.

Ar tos aukštosios kultūros reikšmių konfigūracijos veikė ir metų kultūros kasdienybę, paaiškės negreit.

¹ Václav Havel. „Vilties erdvė“, Vilnius, 1997, p. 7. ² Ibid, 53. ³ M. K. Čiurlionis, „Apie muziką ir dailę“, Vilnius, 1960, p. 192. ⁴ Ibid, p. 274. ⁵ Ibid, p. 214.

